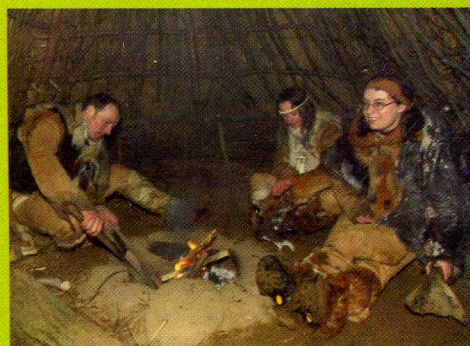
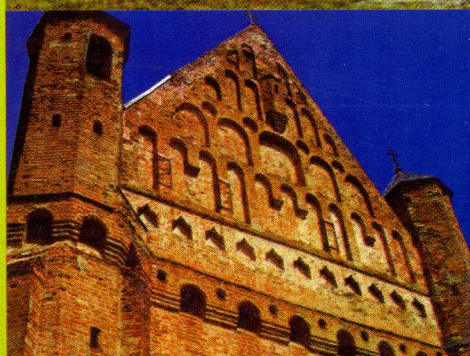

Dialogue on the borderland

Mammoths on Biebrza

Love builds, discord ruins

Pine tree – his majesty in the northern forests

Friends Society of Land of Bakalarzewo

Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Bakalarzewskiej	
- Tomasz Naruszewicz	2

GOTYK i BIZANTYNIZM w Wielkim Księstwie Litewskim

w XVI w. cz. 2	
- prof. Józef Maroszek	4

Dialog i doświadczenie dialogu na pograniczu	
- dr Dorota Misiejuk	8

Organizacje polonijne w Obwodzie Kaliningradzkim cz. 2	
- Maria Ławrynowicz	11

Sosna – królowa puszczy północy	
- Krzysztof Wolfram	14

„Mamuty nad Biebrzą”

- Anna Mierzyńska	16
-------------------------	----

Miłość buduje – niezgoda rujnuje	
- Wojciech i Janusz Koronkiewicz	19

Zaludnienie miasteczek Suwalszczyzny, cz. 2	
- Tomasz Naruszewicz	21

Jego wysokość kindziuk	
- Andrzej Fiedoruk	26

DRODZY CZYTELNICY

Z największą radością oddajemy w Państwa ręce kolejny numer „My Little Europe”. Znajdziecie w nim wiele znakomitych artykułów przybliżających dzieje oraz współczesność pogranicza. Pogranicza, którego specyfikę i wyjątkowy charakter chcemy pokazać mieszkańcom zjednoczonej Europy.

Polska, Litwa i Obwód Kaliningradzki stanowią część dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, będącego wzorem dla dzisiejszych struktur Wspólnoty Europejskiej. Teren ten, zamieszkały przez wiele narodowości i wyznań, stanowił jeden wewnętrznie spójny i tolerancyjny organizm, zachowując jednocześnie właściwe sobie odrębności.

Idee obecne przed wiekami nie straciły nic ze swojego ponadczasowego charakteru. Powinny zostać poznane i szanowane jako wzorce godne naśladowania i pielęgnowania w dzisiejszej Europie.

Mamy nadzieję, że cykl materiałów prezentowanych w „My Little Europe”, pozwoli na lepsze poznanie ziem będących kolebką idei wspólnotowych oraz integracyjnych współczesnej Europy.

*Prezes Towarzystwa Amicus
Piotr Sobolewski*

Zespół redakcyjny:

Paulina Wolfram
Jarosław Marek Chodynicki
Adam Kozłowski
Piotr Sobolewski

Wydawca:

Stowarzyszenie „Towarzystwo Amicus”
15-427 Białystok
ul. Lipowa 14 tel/fax: 0048 85 653 77 53
www.towarzystwoamicus.pl
e-mail: eurobialystok@bia.pl
Agencja „Benkowski”
Legionowa 28, 15-281 Białystok
tel.: 0048/85 745 52 45
fax: 0048/85 674 30 22

GOTYK I BIZANTYNIZM

w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI w., cz. 2

W poprzednim numerze naszego pisma przypomnieliśmy religijną historię interesującego nas terytorium od roku 1385, gdy książę litewski Jagiełło zawarł w Krewie umowę z delegacją polską. Polacy ofiarowali mu tron i rękę królowej Jadwigi, a Jagiełło zobowiązał się w zamian przyjąć z całą Litwą chrzest w obrządku łacińskim.

Kolejne lata okazały się trudnym okresem ujednoczenia spraw kościelnych i misji wśród prawosławnych.

Śmierć Olbrachta i metropolity kijowskiego

Na przeszkodzie w realizacji unii kościelnej stanęła śmierć metropolity kijowskiego Józefa Bułharynowicza, która nastąpiła pewnie w końcu 1501 r. „Kronika moskiewska” odnotowała, że *Pan Bóg zesłał na Józefa chorobę i będąc już chorym został metropolitą, i zmarł po roku rządów metropolią kijowską.*

Latopis kijowski stwierdzał, że Józefa zatwierdzono metropolitą w 1500 r. (papież Aleksander VI w brewe z 7 maja 1501 r. twierdził, że dokonał tego patriarcha Joachim), stąd domniemanie, że śmierć metropolity nastąpiła w 1501 r.

Czas, gdy Józef Bułharynowicz uzyskał tytuł metropolity tak określa współczesny latopis: *V leto 7018 mesjaca maja 10 dnja indikta G. [10 maja 1500 r.]. Postawiša mitropolita kievskoho i vseja Rusi Josifa episkopa smolenskoho. Priechał posol z Cargrada ot patriarcha Joaki-*

Synkovicze. Cerkiew św. Michała, z pocz. XVI w. Budowla inkastelowana, gotycka. Szczyt.

ma kartonosec Avraamje i episkop litovskij, Luka polockij, Kiril luckij, Vasjan turovskij. Dość liczne i znamienite poselstwo, które jeździło do Carogrodu po zatwierdzenie patriarsze metropolity kijowskiego, wskazuje na fakt, jak ważną była sprawa tego błogosławieństwa dla realizacji unii, która – według wyobrażeń rzeczników połączenia obu kościołów – miała odbyć się za równoczesnym zatwierdzeniem obu głów kościelnych: z Rzymu i Carogrodu.

Inną przeszkodą w realizacji unii kościelnej stało się zaangażowanie władcy litewskiego w elekcję na tron polski. 17 czerwca 1501 r. zmarł bowiem król Polski Jan Olbracht. Aleksander Jagiellończyk pochłonięty był więc w drugiej połowie tego roku poszukiwaniem oparcia w usadzeniu się na tronie polskim.

Moskwa na straży wyznania królowej

Należało też zakończyć wojnę moskiewską. Posłowie polscy, jadący do Moskwy, mieli ze sobą listy królowej Heleny, datowane z Wilna 2 stycznia 1503 r.

7 marca 1503 r. rozpoczęły się rokowania pokojowe. Trzy tygodnie potem został podpisany 6-letni rozejm. Przy pożegnaniu posel Piotr Myszkowski zwrócił uwagę, że papież nie żądał od Heleny zaniedbania obrzędów greckich, ale tylko przystąpienia do posłuszeństwa Kościołowi katolickiemu na podstawie uchwał soboru florenckiego. Chodziło o to, żeby można było przeprowadzić koronację Heleny na królową Polski.

Myszkowski zaproponował, aby wspólnie wysłano do Rzymu posła polskiego razem z moskiewskim.

Wówczas wielki książę moskiewski Iwan III pominął milczeniem sprawę soboru florenckiego i oświadczył, że nie ma żadnego powodu, aby posyłać do papieża posła w tej sprawie. Nadal żądał bezwzględnie zachowania Heleny w greckim zakonie, zbudowania dla niej na zamku cerkwi i przydzielenia wyłącznie prawosławnego dworu.

W liście do Heleny Iwan III – pod groźbą nieustającej wojny – nakazał jej, aby pozostała przy greckim zakonie.

7 kwietnia 1503 r. posłowie polscy i litewscy opuścili Moskwę.

Trudna sytuacja nowego metropolity

Tegoż roku 1503, na stanowisko metropolity kijowskiego powołano Jonasza II, dotychczasowego archimandrytę Monasteru Woźniesieńskiego w Mińsku. Jeszcze w latach 1503-1504 Jona był jedynie *nareczonym* i oczekiwał błogosławieństwa patriarchy. Przypuszcza się, że był moskwiczanie i że wywoził się z Suzdała.

Niektórzy historycy wskazywali na bliskie związki, jakie miały go łączyć z królową Heleną, która w szczególny sposób patronowała mińskiemu klasztorowi. A nawet łączono jego osobę z popem nadwornym Heleny, który miał z nią przybyć na Litwę.

Wydaje się jednak, że pozostanie Jony na stanowisku czysto prawosławnym da się wytłumaczyć jeszcze innym powodem. Bardzo zresztą ludzkim. Otóż Jona przed uzyskaniem archimandrii mińskiej był żonaty, później owdowiał. Jego syn, Semen Kriwy uczestniczył w wojnie moskiewskiej i trafił do niewoli. 28 marca 1503 r., w momencie podpisywania 6-letniego rozejmu,

nie został wypuszczony z więzienia moskiewskiego. Jeszcze w 1505 r. Jona, jako metropolita kijowski i całej Rusi, zwracał się do moskiewskiego władcy Simona w sprawie uwolnienia syna.

Można więc sądzić, że to względy rodzinne zaważyły na nieangażowaniu się Jony w kwestie unii. Zmarł w 1507 r.

Dóbr szerokie nadawanie

11 maja 1481 r. król Kazimierz Jagiellończyk oświadczał Iwanowi Chodkiewiczowi, wojewodzie kijowskiemu, że pozwolił Marcinowi Gasztołdowi, wojewodzie trockiemu na kupno domu w Kijowie od mieszczanina kijowskiego. I uwolnił go od podatków miejskich i innych ciężarów.

28 listopada 1502 r. Aleksander Jagiellończyk nadał Janowi Sapieżu, pisarzowi swemu, puszcę w pow. kowieńskim i wilkijskim. Centrum kościelne włości umiejscowiono w Sapieżyszkach. Zbudowano tam świątynię zachowaną do dziś, analogiczną do wzniesionej w Kodniu. Przyjęta datacja jest bardzo późna. Sądzić należy, że musiała powstać już w początkach akcji kolonizacyjnej, czyli tuż po 1502 r.

Również w Kodniu, na zamku świątynię św. Ducha musiał wzniesić jeszcze Iwan Sapiecha. Kiedy 5 kwietnia 1546 r. Zygmunt August nadawał jego synowi – Pawłowi Iwanowiczowi Sapieżu, marszałkowi gospodarskiemu, miasto i zamek Kodeń stwierdzono, że Paweł prowadził tę akcję budowlaną wraz ze swoim ojcem. Iwan Sapiecha zmarł przed 15 lutego 1522 r., bo tego dnia wydano wyrok polubowny w sprawie podziału dóbr spadkowych między braci: Pawła,

Michała i Fryderyka Sapiechów, synów Jana, wojewody podlaskiego.

Równość duchowieństwa

Jeszcze 6 marca 1504 r. w Piotrkowie Aleksander – król Polski i wielki książę litewski, na prośbę władcy chełmskiego potwierdził nadwerżony nieco w czasie ucieczki przed Tatarami, przywilej Władysława III wydany w Budzie 22 marca 1443 r. Jego mocą, po zawarciu unii kościelnej z Rzymem, duchowieństwo ruskie (zwłaszcza na Rusi Koronnej i na Podolu) zrównane było z rzymskokatolickim pod względem swobody w jurysdykcji kościelnej. Wszędzie zaś w używaniu dóbr posiadanych.

Dokument ten transumował i potwierdził potem król Zygmunt III na sejmie 5 września 1621 r.

Z kolei 2 lipca 1511 r. na sejmie w Brześciu Litewskim, na prośbę metropolity Józefa Sołtana i wszystkich władcyków ruskich, a także hetmana Konstantego Ostrońskiego, król Zygmunt I zatwierdził wszystkie prawa Cerkwi ortodok-

Supraśl. Cerkiew Zwiastowania NMP gotycko-bizantyńska. Widok z 1910 r. Instytut Archeologii Akademii Nauk w Sankt Petersburgu. Fototeka.

syjnej wedle ustawy zasadniczej tzw. *Nomokanonu*.

Miało to podstawowe znaczenie dla sytuacji Kościoła wschodniego w Wielkim Księstwie Litewskim. Władca, poprzez ten akt, zrywał z linią polityki wyznaniowej swych poprzedników.

Decyzja krzyżowała plany wielkich książąt moskiewskich, którzy militarne akcje przeciw Litwie prowadzili m. in. pod sztandarami religijnymi – obrony Rusi przed akcją unifikacyjną z katolicyzmem. Zresztą przełom w polityce władcy rozpoczął się już wcześniej – w okresie likwidacji wpływów oligarchii wielkich panów litewskich i rozstrzygnięć w sprawie Michała, kniazia Glińskiego.

Na tymże sejmie brzeskim, w 1511 r. Konstanty Iwanowicz Ostrogski uzyskał przywilej na odbudowę soboru metropolitalnego w Wilnie. W ten sposób złamany został przestrzegany na Litwie zakaz budowy nowych, ortodoksyjnych cerkwi i ich remontów.

Sprawa przedstawiała się następująco: W 1506 r., gdy Tatarzy zniszczyli Mińsk, Słuck i Nowogródek, znaleźli się w odległości zaledwie 70 wiorst od stolicy. Poprawiano więc umocnienia miejskie Wilna. Nad brzegiem Wilenki, w odległości zaledwie 11 sążni od soboru Przczystej, wbijano palisadę. Świątynia się zatrzęsała i zniszczeniu uległa jej główna kopuła oraz ściany, zwłaszcza wschodnia i południowa.

Przez kilka kolejnych lat cerkiew katedralna w Wilnie stała w ruinie – nie odbudowywano jej ze względu na wspomniany, obowiązujący zakaz.

Jost Ludwik Decjusz, który po 1511, a przed 1514 r. przebywał w Wilnie, pisał o Rusinach, że *nabożeństwa swoje odprawiali zawsze w drewnianych świątyniach i ściśle tego przestrzegano. Lecz teraz, za naszych czasów przeważała sprawa ruska za orędownictwem niewielu, i już wielkim kosztem budują się świątynie*

Sapieżyski (Zapyškis) koło Kowna, Gotycki kościół parafialny św. Jana z 1530 r., fundacji Pawła Sapiehy.

z kamienia na zatwierdzenie sekty. Sam je widziałem w Wilnie tego roku, kiedy tam bawiłem, krótko przed bitwą nad Dnieprem... Także na najwyższych urzędach, jak i prywatnych siedzą ludzie tej sekty. I łatwo stać się może, iż wielu dla zachowania i miłości religii, będzie wołało mieć Moskalka, aniżeli króla za władcę.

Dopóki żył Aleksander Jagiellończyk, nie było mowy o budowaniu nowych cerkwi. A już Zygmunt Herberstein, który w 1526 r. bawił w Wilnie zauważył, że daleko więcej *multa plura* cerkwi ruskich, aniżeli kościołów obediencji rzymskiej.

Kniaź Ostrogski, zaufany polskiego króla

Ogromne znaczenie dla przełomu w polityce wyznaniowej władcy miała osoba Konstantego, kniazia Ostrogskiego, hetmana wielkiego litewskiego, który po ucieczce z niewoli moskiewskiej (1500-1507) zyskał pełne zaufanie monarchy.

Jego niezwykle zasługi przedstawił w lecie 1509 r. Bernard Wapowski (przybyły do Rzymu w orszaku

królewskiego posła Erazma Ciołka), który przygotowywał memoriał o przyczynach i przebiegu wojny Zygmunta Starego z księciem moskiewskim Wasylem III.

Historię Ostrogskiego Wapowski przeciwstawił historii zdrajcy o szalonych ambicjach – Michała, kniazia Glińskiego, który potajemnie (wspólnie z przyjaciółmi Rusinami mieszkającymi w Wlk. Ks. Litewskim) współdziałał z Moskwą i wielkim księciem moskiewskim.

Historyk Wilna okresu międzywojennego ks. J. Fijałek nazwał hetmana Ostrogskiego *drugim Achillesem i zarazem Ulissesem*.

8 września 1514 r., w święto Narodzenia NMP, koło Orszy, nad Kropiwną hetman Konstanty Ostrogski pokonał Wasyla III. Zwycięstwo rozrywało też antyjagiellońską ligę niemiecko-moskiewską.

Ostra Brama pamiątką triumfu

Niegdyś, po zwycięstwie grunwaldzkim, Jagiełło odbył wjazd

triumfalny do Krakowa, stolicy Polski, a w katedrze św. Stanisława na Wawelu zawiesił chorągwie krzyżackie. Równie triumfalny wjazd odbył w ostatnich dniach września 1514 r. król Zygmunt I, wraz z wojskami połączonych sił polsko-litewskich pod wodzą kniazia Konstantego Ostrogskiego.

Jakub Pison wysłannik papieński, przejeżdżający w tym czasie przez Wilno w drodze do Moskwy, opisał triumfalny powrót króla. Poseł ten zorientował się w roli politycznej Rusinów na Litwie, zwłaszcza panów i książąt. I spośród nich jednego tylko Konstantego, kniazia Ostrogskiego wyłączył z zarzutu zdradliwości właściwej Rusinom. Opisał to w liście do Leona X, dołączonym do korespondencji króla Zygmunta I informującej o zwycięstwie pod Orszą.

Triumfalny wjazd do Wilna króla Zygmunta Starego i hetmana K. Ostrogskiego odbył się nie przez główną – Rudnicką bramę Wilna, a przez bramę miejską na gościńcu miednickim, wiodącą do „ruskiej” części miasta. Odtąd (aż po dzień dzisiejszy) najważniejszym wjazdem została Ostra Brama, w której nazwie trwale uwieczniono nazwisko zwycięzcy spod Orszy. Pierwszy raz Ostra Brama pod taką nazwą była wzmiankowana w r. 1556.

Zresztą król 30 listopada 1514 r. dał hetmanowi Ostrogskiemu, wskutek jego *wielkich nalegań*, prawo wymurowania obok Ostrej Bramy nowej wotywniej cerkwi św. Trójcy – *na pagórku miasta, i którą idą do bramy na gościńcu miednickim (gdzie była cerkiew stara, wspólnie z monastylem, pod tymże tytułem św. Trójcy, nabożeństwa greckiego, z drzewa zbudowane).*

Budowa cerkwi wotywnych

Pomysł budowy dziękczynnej świątyni, z okazji triumfu wojennego, nie był w Wilnie nowością. Ostrogski naśladował działania Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła, wojewody wileńskiego, który na pamiątkę zwycięstwa odniesionego nad Tatarami pod Kleckiem 5 sierpnia 1506 r. ufundował na przedmieściu snipskim kościół Matki Boskiej Śnieżnej (św. Jerzego).

Hetman Ostrogski tłumaczył królowi, w owych *wielkich naleganiach*, że poprzysiągł przed rozprawą z Moskalami *na polu Kropiwna nazwanym, iż gdy pobije nieprzyjaciela, wystawi dwie cerkwie w mieście Wileńskim, z kamienia albo cegły, z samych fundamentów: jedną w cześć świętej i nierozdzielnej Trójcy, drugą na cześć św. Mikołaja, którego Wielkim nazywają.*

Paradny wjazd zwycięskich wojsk litewskich przez bramę miasta ruskiego i budowa wotywnych cerkwi musiały mieć niezwykle istotne znaczenie dla mentalności ówczesnej elity Rusinów, mieszkających w Wlk. Ks. Litewskim. Cementowały dwuwyznaniowe spo-

łeczeństwo państwa, odrywały od moskiewskich planów „zbierania ziem ruskich”.

Gdy 24 stycznia 1513 r. w Braślawiu zmarła wdowa po Aleksandrze Jagiellończyku, jej ciało pochowano w wileńskim soborze Przemysławskiej, gdzie też umieszczono nagrobną płytę z napisem słowiańskim i trzema herbami: moskiewskim, litewskim i polskim.

Później, 4 lipca 1522 roku, Konstanty Ostrogski uposażył dwie altary, tworzące dwie kaplice cerkwi sobornej.

Prof. Józef Maroszek

Wkrótce potem Europa, Koronę Polską i Wielkim Księstwem Litewskim oświadczyła reformacja. Jeszcze w 1553 r. na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego działało 259 kościołów parafialnych rzymskokatolickich. Z tej liczby w 1595 r. pozostało jedynie 119 kościołów, czyli mniej niż połowa. Przy tradycyjnej wierze katolickiej pozostały parafie fundacji biskupów wileńskich i te, których kolatorstwo pozostało w rękach królewskich.

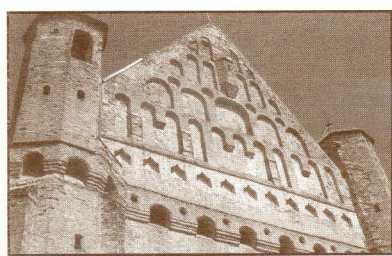
Z fundacji szlacheckich w 1595 r. działało jedynie 30 procent kościołów. Było to miarą popularności idei kalwińskiej wśród wyznawców Kościoła katolickiego.

Synkowicze. Cerkiew św. Michała. Widok ogólny. Fot. J. M. Chodynicki.

- Friends Society of Land of Bakalarzewo**
- by Tomasz Naruszewicz 30

**Gothic and Byzantinism
in the Great Lithuanian**

- of 16th century, part 2.**
- by Prof. Józef Maroszek 32

**Dialogue and the experience of a dialogue
on the borderland**

- by Dr. Dorota Misiejuk 36

Polish organisations in Kaliningrad Oblast, part 2

- by Maria Ławrynowicz 39

Pine tree – its majesty of the northern forests, part 1

- by Krzysztof Wolfram 42

„Mammoths on Biebrza”

- by Anna Mierzyńska 44

Love builds, discord ruins

- by Wojciech and Janusz Koronkiewicz 47

**Population density in towns of today's Sudovia
from the end of 18th century till 1921, part 2**

- by Tomasz Naruszewicz 49

Its majesty – 'kindziuk'

- by Andrzej Fiedoruk 54

Dear Readers,

We are pleased to present the second issue of My Little Europe. You will find many finest articles discussing the past and present of the Borderlands. We wish to present the citizens of the united Europe the Borderlands and their specific and unique character.

Poland, Lithuania, Kaliningrad Oblast were the integral part of the Great Duchy of Lithuania which is the example for the present structures of the European Union. The territory of the Great Duchy of Lithuania though having been inhabited by many nationalities and religions was one integrated and tolerant state that still maintained its diversities.

The principles of the Great Duchy of Lithuania are still present and believed in. They should be treated and respected as the examples to be followed and fostered in the present Europe.

We hope that the series of articles published in My Little Europe will allow for a better understanding the ideas being the cradle of the integrity of today's Europe.

*Chairman of Amicus Society
Piotr Sobolewski*

Editorial:

Paulina Wolfram
Jarosław Marek Chodynicki
Adam Kozłowski
Piotr Sobolewski

Publisher:

Association „Towarzystwo Amicus”
15-427 Białystok
Lipowa 14 phone/fax: 0048 85 653 77 53
www.towarzystwoamicus.pl
e-mail: eurobialystok@bia.pl
Agencja „Benkowski”
Legionowa 28, 15-281 Białystok
Phone: 0048/85 745 52 45
Fax: 0048/85 674 30 22